

DOMOKOS MÁTYÁS

A költő hangján

EGY TANULMÁNYKÖTET MARGÓJÁRA

1

Valószínű, hogy Fodor András tanulmányírói munkásságának két évtized alatt szétszórtnak és alkalomszerűen megjelent darabjai (amelyek most testes kötetbe álltak össze a kiadó jóvoltából) nemigen hagytak — érdemükhöz méltó — nyomot a szélesebb közvélemény emlékezetében. Mindig akadtak ugyan, s talán nem is kevesen — tapasztalatom szerint főként költők és írók —, akik örömmel és elégtétellel nyugtázták, milyen otthonosan és fesztelenül mozog a költő az „idegen” műfajban: milyen pontosan és szépen tud szólni a művészet igazán fontos dolgairól és igazán fontos kérdéseiről. Az érzelmi megértés (művészetről szólva nélkülözhetetlen) intuícióját és a mesterségbeli tudást, továbbá a becsületes szellemi erőfeszítésnek kijáró szeretetet és a nyílt kritikát milyen félreérthetetlen jóhiszeműséggel vegyítő, s ezáltal emberileg is vonzó hangon adja elő mondanivalóját. Egy-egy verselemzése, fordítói műhelytanulmánya, a pályatársakról vagy az elődökről szóló pályaképe, legutóbb például kitűnő József Attila-könyve olvasóiban ébredhetett önkéntelenül is a gondolat: tevékenységüket a tudomány fölényével celebráló, „hivatásos” verselemzők, bizony, megnyalhatnák a tíz körmüket, ha olyan természetesen, mellébeszélés nélkül, és közvetlenül a vers szívverését hallhatóvá téve tudnának beszélni a költészetéről, mint az „outsider” Fodor András.

Az elégtétel mélyebb érzését azonban nem ez a kínálkozó eszmetársítás adta. Hanem amit ez a képesség nyilvánvalóvá tett: hogy akár irodalomra, akár festészetre, akár zenére fordítja tanulmányírói figyelmét, a művekből egyszerre tud eredetet és értéket, életet és sorsot kiolvasni.

A *nemzedék hangján* tanulmányai erre a képességre épülnek, de a kötet teljes jelentését aligha lehet fölfejtteni Fodor András költői szerepének és a köztudatban elfoglalt helyzetének — legalább vázlatos — rajza nélkül. A költő intellektusa, amikor tanulmányokban keresi szellemi vonzásainak és választásainak a magyarázatát, ezt a vizsgálódást aligha végezheti el költő-önmagáról való tudatának a kikapcsolásával. Ady Endre Petőfi-tanulmánya, Illyés Gyula Petőfi-könyve nem csak Petőfiről beszél, s Babitsot is jobban értjük, ha ismerjük Arany-képét. A tanulmányíró-költő pályatárs vagy az előd portréjában mindig vall — kikerülhetetlenül — saját lírai vállalkozása szándékairól és sorsérzékenységéről. A fogalmi absztrakció nyelvén legalább olyan nyíltan, s minden bizonnyal tételesebben, mint a verseiben. Ezt a sorsérzékenységet rendszerint a közegellenállás hívja elő, amibe művével a költő beleütközik.

Miféle sorsérzékenységről árulkodik Fodor András tanulmánykötete? S miféle közegellenállásról?

A választ is, a költő szituációjának vázlatos rajzát is — látszólag sok, de szükséges kitérővel, amelyek a legszorosabban összefüggenek e tanulmánykötet mondanivalójával — jóformán Trójánál kell kezdenem. Ott, hogy irodalmi köztudatunk jó része (nem a túlnyomó része, talán csak a jobbik része) Fodor Andrást par excellence költőnek tekinti. Még hozzá olyan költőnek, aki nemzedékéből a két háború közti magyar lírai örökséghez a hagyományos költői formák szférájában kapcsolódva, s nem érzéketlenül „a vers szociális parancsa iránt” (amire a hagyomány példája mellett, a dél-somogyi zsellérből lett vasúti állomáskezelő fiát, gyermekkorának élményvilága révén, a szegények sorsához való természetes hűség is kötelezi), az elmúlt negyedszázad mutatós irányzatainak a vonzását következetesen elkerülve építette föl, csendesen és szerényen, a maga harmonikusan egynemű költői világát.

Indulatilag, érzelmileg, emberi-erkölcsi magatartás tekintetében egynemű, de költőileg korántsem egyrétegű lírát. Verseiben a népi és a magyar világ költői képekbe oltott tartalmi nem falazták be szellemi kalodába a költőt. Költészetének — akárcsak ihletének — legfőbb mozgatója ugyanis tökéletesen azonos a földkerekség bármely pontján élő 20. századi ember legáltalánosabb vágyával; azzal, hogy „mindenütt otthonra leljen a földi világ”. Úgy is mondhatnám tehát, hogy a hagyományosan emberközponitú lírai realizmus egyfajta korszerű lehetőségének a megteremtésére vállalkozott, mert már indulása pillanatában felismerte tehetsége földhöz hű karakterét: hogy alkotánál fogva abba a költőtípusba tartozik, amelyik (Németh László megfogalmazásával) ösztönösen „a közösségben keresi az emberi magmát, amelynél a költészet még melegedni tud”. Virtuóz módon több rétegből táplálkozik, mégis póztalanul természetes versbeszédén így hát teljes erkölcsi hitellel uralkodik a „társuló világ” látványa. Erre a költészetre tán legmélyebben jellemző józan realizmus fedezetével, ami valósággal predesztinálja Fodor Andrást, hogy a személyes élet krétakörén belül és kívül „halálig nyitva maradva”, éppen az elidegenedés korában csakazértis hírvivője legyen verseivel az emberi világ számára legfontosabb eseményeinek.

Ez a józanság egészséges gyanakvásával „nem dől be az új komédiának”; a líra múltó kordivatainak. Ellenben (főlős optimizmussal vagy egészséges makacssággal?) reménykedik, hogy minden nyomorúság és sötét szenvedés ellenére, amit értelmetlen, vak és gonosz ösztöneivel szabadít magára, talán mégis „valami tisztább, jobb születik” ebben az emberi világban. Ennek a helyét és feladatát, helyesebben, rendeltetését tudó magatartásnak a költői hozadékáról jelentette ki, a másfajta kordivatok szuggesztíójában ítélező kritika helyett, az idősebb költőtárs, Vas István, hogy „a magyar költészet egy fontos anyaggal, mondhatnám, kötőanyaggal volna szegényebb nélküle”. (*Élet és Irodalom*, 1970. szept. 12.)

Lehet-e valakinek a par excellence költő voltát egyértelműbben elismerni, mint ha eredetiségét, újdonságát éppen a hagyományhoz való kapcsolódásának a módjában hangsúlyozzák? Eliot szerint bizonyos értelemben ez a legtöbb, ami egy költői vállalkozás igazolásaképpen elmondható, hogy ti. „harmóniában látszik lenni elődeivel, és talán egyéni is”. Amit csinál, azt a múlt irányítja, de ahogyan csinálja, azzal meg is változtatja — a munkájában kifejeződő új elem hozzáadásával — ezt a múltat.

Kell-e mondanom, hogy ez az egész jellemzés, melyet a gyanútlan olvasó esetleg arcpirító dicséretnek érezhetne, mert egy költő legjobb lehetőségeinek eszményítő szintjén mozog, irodalmi közvéleményünk túlnyomó részének a tudatában, egy szó változtatás nélkül, az irónia macskakörmei közé kerül?

Má azért, mert nem modern. (S ha Eliot változó megítélésének a folyamatára gondolok, aligha folyamadotm tekintélyi érvekhez, amikor nézetét idéztem. A tapintatlan emlékezet ugyan máig őrzi a szállóigét — „ha a sakálok és hiénák gépelni tudnának, olyan verseket írnának, mint Eliot” —, amivel elvetemült modernségét és

dekadenciáját jellemezték, de az igazán finom sznobok szemében ma már csak egy ósdi esztétikai elképzelés vaskalapos hirdetője.)

Az irodalom folytonosságának a megteremtésére és biztosítására törekvő alkotói magatartás birkózik meg manapság a legkeservebben a modernség fantomjával, az értetlen, rossz közegellenállás mai formájával. A kritikai, irodalomtörténeti vagy protokolláris ítékezés látványos igazságtalanságait a művek immanens értéke — előbb vagy utóbb — rendszerint hatálytalanítja. (E tekintetben legalább megnyugtató történelmi tapasztalatokkal rendelkezünk.) Az irodalmi közvélemény tőzsdéje viszont naponkénti titkos — és kockázatmentes — szavazással lebegteti a művek árfolyamait. Ítélete, látszólag, befolyásolhatatlan, tehát megfellebbezhetetlen, és az igazi, a „konvertibilis” értékrend illúziójával az irodalmi élet gyakorlati fórumain is erősebben hat, mint a művek belső értékrendje — s mint amennyire bevallanánk. Holott látni illenék végre, hogy e. titkos népszavazás független voksolóinak hada (balekok, sznobok és üzletemberek) egyszerű időhatározóból esztétikai minőségjelzővé dagasztott szó révületében adja le szavazatát. A költők személye, akikre esküdni kell, akár naponta változhat: a modernség az a platina rúd, amelynek — mint kizárólagos értékmérőnek — a rémuralma változatlan. Az értékek tudomásul nem vételének és kiforgatásának frivol passziója nem kímél sem eleveneket, sem holtakat. Nem kíméli irodalmi múltunk aranyalapját sem.

A szó mindjárt asszociál egy egészen új keletű példát, amely jelzésértékkel tükrözi, hogy nem a kávéházi zsvivajás humorisztikus felerősítésére pocskolom a papírt. Akik eddig — mondjuk, Babitscsal együtt — azt tartották Arany Jánosról, hogy a „költészet kiszámíthatatlan madara leggyakrabban az ő vállára szállt, hogy tőkéletes verseket sugjon neki”, azokat most egy lapidáris stílusban megírt, terjedelmes tanulmány világosítja föl a legkorszerűbb verselemző módszerek alkalmazásával megszerzett, kijózanító irodalomtudományos igazságról. Íme:

„Legjelentősebb költőink közül Arany az egyetlen, akinek töredékes az életműve. Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Ady, Kosztolányi vagy József Attila versei közül világosan elkülöníthetők a remekművek; Arany költői életművében sokkal több az olyan mű, melynek el nem évülő részértékei vannak, mint bármely más költőnkében, de szinte alig van olyan alkotása — úgymond a tanulmány tudós szerzője —, melyet művészileg hibátlannak mondhatnánk. Ez nyilvánvalóan azért van így, mert Arany sohasem jutott el az emberi lét egységes értelmezéséig.” (Nofene!) „...lelke mélyen a tragikus világhéphez vonzódott, de a tragikumot nem vállalta, mert eleget akart tenni a nemzeti elvárásnak. Ezzel a kettősséggel szervesen összefügg az, hogy nem hozott létre önálló poétikát, nem volt jelentős formai újító, amely pedig minden új költői világhép létrehozásának elengedhetetlen feltétele. Az egyetemes költészet legnagyobbjaival ellentétben nem ismerte fel, hogy a művészi formák fejlődése visszafordíthatatlan sort képez, melyen belül csak előrelépni lehet, s a közvetlen előzmények elolvasása megmutatja, milyen irányban. Ezért nem került az európai fejlődés élvonalába, műve ezért oly rendkívül egyenetlen, ezért hiányzik nyelvéből a belső koherencia. Legnagyobb terjedelmű költeménye, a *Toldi szelme* mutatja, mennyire gyenge oldala volt a kompozíció, s milyen gyakran mezeledett klisészerű formai megoldásokkal.” (Mindez a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt — a néhai jó főtítkárról.)

Hogy tűzbe vetik Arany Jánost, mert nem modern (s nyilván Kosztolányit is, aki „bedől” neki, mert azt írta: „...lelkem, ha kérte, amit a sors nem adott, Arany János bűvös szavával mulatott”); nem pusztán megmosolyogni való szamárság. Arany „megkérdőjelezése” része annak a hadjáratnak, amely bennünket, mai olvasó százezreket akar kiforgatni szellemi hazánkból: abból az örökségből, amit évszázadok magyar irodalma zárt nagy költemények, novellák, regények és drámák művészi ládáiba. S ez nem csekélység.

A tárgyilagosabb jövő remélhetőleg megmosolyogja majd ezt a nagy igyekezetet, amely kétségbeesetten próbál lépést tartani a tegnapi és tegnapelőtti divatokkal, mert látni fogja, hogy micsoda kisebbségi érzés növesztette itt szakrális jelentőségűvé a napi divat szertartásait.

Aranyt már nem sebzi, de aki él, annak nyilván fáj, ha a divat ítélkezik fölötte. Mikszáth szavaival: „a léhaság istene”. S milyen nyomással nehezedik azokra, akik az Aranyéhoz természetesen nem fogható művek fedezékéből próbálják, amennyire erőiktől telik, továbbépíteni ezt a szellemi hazát (Fodor Andrást is közéjük sorolnám), s amúgy is tudatában vannak vállalkozásuk „nagy nehézségeinek és felelőségének”.

De a történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Fodor András sem a léhaság istenével való mai összeütközések közben tapasztalhatta meg először, mint hagyományörző költő, a sorszerűenység felébresztésére kiválóan alkalmas közeg-ellenállást. *A nemzedék hangján* szerzőjének 1955 óta nyolc verseskönyve jelent meg; ami — önmagában — a zökkenőtlen folyamatosság képzetét ébresztheti a szemlélőben, ha a kormányozható emlékezetkiesés boldog adományával meg tud feledkezni róla, hogy ez a pálya, negyedszázaddal korábban, tulajdonképpen a befullasztással indult. Első kötete, a *Hazafelé*, csak hat év késéssel jelent meg: a költő első verseivel, e kötet anyagának a törzsével ugyanis már a negyvenes évek vége felé jelentkezett a *Válaszban*. Ép ésszel hiába próbálná megérteni, aki nem élte át, hogy miért éppen az ilyenfajta, emberszabású, józan realista szemléletű és egyszerű szavú költészet mélyből jött képviselője lett már húszéves korában elhallgattatott költő. A *Válasz* megszűnésével egyidőben évekre elvesztette ő is a nyilvánosságra jutás gyakorlati lehetőségét. Mindez, persze, elmúlt; sőt! jó évtizeddel később, éppen a *Népszabadság* kritikusai állapította meg, visszatekintve erre a befullasztott indulásra, hogy „ilyenfajta költőtípust sejtettett, amelyre talán leginkább szüksége van új utakon járó társadalmunknak, a kialakulóban levő, szellemi erőt a múlt hazugságai ellen fordító szocialista költészetnek”.

A szélesebb irodalmi közvéleményt tekintve azonban csak megismételhetem, amit a közelmúltban egy irodalmi esten, a költő verseinek hallgatása közben mondott maga elé, a hirtelen ráeszmélés restelkedésével egyik idősebb író társa: — Mennyire nincs a helyén ez a Fodor András...

Nem tudom, nincs kedvem találgatni, vajon melyik irányzathoz, csoportosuláshoz, branchhoz vagy szekértáborhoz számítja Fodor Andrást a felületes fölényvel skatulyázó közvélemény, mert azt hiszem, hogy „az irodalmi felekezetekre szakadozás és elzárkózás történhet az emberileg legtisztéletreméltóbb jóhízeműség mellett is, a jóhízeműség azonban nem változtat az elfogultság tényén, és a gyakorlatban van olyan ártalmas, mint a rosszhizeműség”. (A fiatal Szabó Lőrinc vetette papírra ezt a mondatot, 1929-ben, *Divatok az irodalom körül* című tanulmányában, s a fogalmazás érvényességét változatlanul megőrizte legújabb irodalmunk gyakorlatának a története.) S hát még ha rosszhizeműség és sanda szándékok összjátéka hívja fel — olykor hisztérikus agresszivitással — a figyelmet arra a lehetőségre, hogy művészek közt nem csak műveik karaktere, mondanivalója és esztétikai értéke alapján lehet különbségeket tenni.

Egyetlen pillantás a kötet tartalomjegyzékére különben is bárkit meggyőzhet róla, hogy Fodor beskatulyázása tanulmányai alapján nem végezhető el: *A nemzedék hangján* nem felel meg a sanda elvárásoknak. Ugyan milyen fogódzókat kínálhat a táborokban gondolkodó elfogultságnak ez a tanulmánykötet, amelyből hiányoznak az ilyenfajta elfogultságokat megvalló, s ebben az értelemben „kétélező” tanulmányok? Az entuziasztus csapdáit józanul elkerülő emberi és művészi megértéssel tárgyal egymás mellett olyan költőket, írókat és műveket, amelyek egyrészt nem tartoznak a kritika felkapott témái közé, mert nemigen számítják őket mai irodalmunk valódi vagy vélt hegycúcsai közé, másrészt az egymás mellett szereplő Takács Imréről és Hernádi Gyuláról, Csorba Győzőről és Csanády Jánosról, Lator Lászlóról és Ágh Istvánról, Horgas Béláról és Kormos Istvánról, Csanádi Imréről és Somlyó Györgyből, Kalász Mártonból és Forbáth Imréről egyszerűen lehetetlen

valamiféle (új vagy régi) „harci falanx” szemléleti jelenlétére következtetünk. A közös barátság szálaira is nehezen.

Aztán: Bartók, Stravinsky, Schönberg, Webern, Veress Sándor, Stockhausen, Boulez, Nono, Cage, Pousseaur, Huber, Baird, M. Williamson, illetve Rimbaud, Apollinaire, Joyce, Paszternak, Hemingway, Faulkner, Auden, Dylan Thomas, Rozewicz nevének gyakori felbukkanása, zenéjük, illetve prózájuk, költészetük ismeretése a legfinnyásabb szellemeket is kielégítené, csak ne szerepelne mellettük egy írás például Békési Gyuláról. (Azt hiszem, ő az egyetlen mai magyar költő, aki három megjelent kötettel a háta mögött, változatlanul nehéz fizikai munkával keresi meg a zsíros kenyerét.) Vagy ne vallaná meg ilyen nyíltan e tanulmányok írója, hogy az élményévé nőtt művek szerzői közt az „ásatag” polgári és szocialista realizmus képviselői is bőven szerepelnek. (Nyekraszov, Gorkij, Martin du Gard, Solohov, Jeszenyin, Thomas Mann stb.)

Mi hát az összetartozás alapja? Természetesen a költő érdeklődése. Ez az érdeklődés azonban mélyebb rétegekből jön, mint a pusztán intellektuális kíváncsiság. Lehet, hogy furcsán hangzik, épp egy tanulmánykötettel kapcsolatban, de meg merem kockáztatni, hogy e tanulmányok ihlete nem intellektuális fogantatású; a bennük levő, meglepően széles körű tájékozottság, műveltséganyag és elemzőkészség ellenére Fodor András ugyanazok a sorsélmények terelték az „idegen” műfaj felé, amelyeket valami módon tanulmányainak alanyai is megélték többségükben, s amelyekben saját költészete is gyökerezik.

6

Nem kell tüzetes nyomozást végezni, hogy földerítsük — a költői pályakép után most már a tanulmánykötetből is — ezt a sorsélményt.

Az első nyom, egy kamasz emlék, mely a költő-osztályfőnök, Takáts Gyula portréjához kötődik. Fodor András elmondja, hogy mit láttak ők, „egy kis nyegle város” (Kaposvár), kis, nyegle diákjai a költőből: a fehér köpenyes, kreol arcú, nyírótt bajszú „Pedró”-t, és fogyhatatlan kárörömmel ismételték, visszhangzó hahoták között, két, értelmetlennek tetsző verssorát. Csak jóval később, költészetre érettebben, amikor kezébe került a vers teljes szövege, akkor vette észre, szégyenkező meglepődéssel, hogy az abszurdnak vélt két sor „az előző és záró motívumokkal együtt cseppet se nevetséges, inkább megrendítő, egy már általam is megélt tragikus előérzet finoman rétegett, igazi költőre valló megjelenítése”. És most következik a lényeg: „Ekkor győződhettem meg róla először, mennyit árthat az alkotónak, ha művét torzító rosszindulat, önnön világából kiszakító érzéketlenség szemüvegén át nézzük.”

A második kulcsmondatra egy géplakatosból lett festő, Egry-, Barcsay-tanítvány (Varga Hajdú István) portréjában bukkanunk, aki Fodor Andrással egyszerre, sokat ígérő indulás után tűnt el — időlegesen — a nehéz évek útvesztőjében. „Megdöbentett, mint ahogy mindig megdöbent, érdemes pályatársak egymás iránti részvétlensége. Azóta sokat gondolkodtam és töprengem ma is a képességeiktől, lehetőségeiktől méltatlanul elmaradók során. Kétségtelen, hogy a tehetség önmagában nem elég az érvényesüléshez. Hibás-e az útfelen rekedt művész, ha kapcsolatok tisztességes eszközeivel, életszemlélete módosításával se képes talentumát látható sikerre buzdítani? Felelős-e az értő környezet, ha nem segíti világra minden módon az ismeretlenség méhében vajúdo igyekezetet?”

A harmadik kulcsot a Nyekraszov-tanulmány kínálja: „A szegények sorsáról, a társadalmi igazságtalanságokról sokféleképpen lehet szólni... de más dolog valamit elvileg vállalni, és más azonosulni vele.”

A negyedik, a kötetzáró angliai útinaplóban olvasható, amikor Fodor András az iránt faggatózik, miért hanyatlott Dylan Thomas reputációja. „Miért nem fér el a kortárs eszmények között? — kérdi beszélgető társától, akit a modern líra specialis-tájaként emlegetnek az angol esztéták közül. — Miért kellett »minor poet«-té degradálni? Egyáltalában, miért nem képzelhető el két-három különböző karakterű

költő szimultán tisztelete? Miért szükséges az egyik nevet a másikkal kiütni?" A válasz meglepő és elgondolkodtató. „Angliában az egyetemisták és egyetemet végzetek zárt rendje határozza meg, ki a favorit. S nekik most Dylan Thomas nem kell.” Fodor András szorongva fordítja át a mi irodalmi viszonyainkra ezt a kijelentést: „...nem vonatkozik-e ez a mi jövőnkre is? Vagy netán máris a kevés filozófusműveltségű ítésközvetítés, s csupán a régi beidegződés miatt nem merünk lemondani az »egész olvasó nép« illúziójáról?”

Nem szükséges tovább szaporítani az idézeteket, hogy világosan előttünk álljon. A *nemzedék hangján* ihlető alapkérdése. Mi az oka, s mi volt a története annak, hogy éppen a becsületes erkölcsű művészi azonosulás szerényebb képviselői szorultak, s szorulnak ki — szinte törvényszerűen — a perifériákra? S miért éppen az ő műveik megítélésének vissza-visszatérő problémája a *kellő aspektus hiánya*? S a kötet arra is figyelmeztet, hogy ez a kiszorulás (aminek egy időszak sajátos gyakorlatában tisztes tehetségek és világnagyságok egyformán elszenvedői voltak) nem múlt el egészen. Sztravinszkij zenéjét minden héten hallani lehet (Bartókról nem is beszélve), de a megsértett irodalmi értékek hazai rendje nem zökken vissza magától..

„Milyen keserves, kínos dolog — írja Fodor András *Utam a zenéhez* című tanulmányában —, az organikusságában sérült, az elsikkadt, majd meg a küszöbön egymásra torló művek zűrzavarában eltévedt zenei közizlést a modern zene valódi értékei felé közelíteni.” Ez a tanulmánykötet, nem polemikus éllel, inkább fájdalmas tárgyilagossággal, művek és alkotók sorsába ágyazva, nem csupán a zene, de az irodalom és a festészet; a szellemi élet egészére kiterjeszhető érvénnyel ábrázolja (egy mindmáig megíratlan regény fejezeteiként) a szellemi organizmus sérülésének nagy és kevésbé látványos példákkal színezett történeti kórtanát, s egyben figyelmeztet a „minor poet”-ítélkezések mai léhaságára, jövőt deformáló veszélyeire.

Költői vállalkozás és tanulmányírói ihlet, pályakép és változó arcú közegellenállás összetartozásának ez a koordinátája.

7

„Lehet-e az emberek, dolgok szeretete esztétikai tényező, művészi stimuláns?” — kérdi egy helyütt Fodor András, ami az ő szempontjából, aki saját költészetében sem ismer „határt a szeretetben”, nyilván szónoki kérdés. De tovább folytatva a kérdést: lehet-e az emberek, dolgok szeretete a tanulmányíró stimulánsa, de úgy, hogy a túlhazbó szeretet ne mossa el a jellemzés szükséges kontúrjait, és ne hallgassa el a bírálat szavait sem. Fodor András tanulmánykötete azt mutatja, hogy nem válik vakká és elfogulttá az érzelmi megértés jóindulata (amire a többnyire ridegen fölényes szakkritikától nemigen számíthat az irodalom), ha úgy képes beleélni magát egy másik művészi pálya öntörvényű növekedésébe, hogy abban nem keres önigazolást. (Vagy céltáblát, amibe egy sebzett önérzet nyilait lődözheti.) Sőt, az olvasó tapasztalhatja, mennyire kitágítja ez a fajta stimuláns a személyes rokonszenven vagy az intellektuális megértés határait. „E sorok valamiképpen engem is kifejeznek — írja költőtársa, Somlyó György egyik verséről, márpedig kettejük lírai világa közt nehéz volna a belső rokonság szálait kimutatni —, az én szemléletem igazságát is bizonyítják. Más utat járt pályatársat érhet-e ennél tisztább öröm?” S tegyük mindjárt hozzá: a másik pályatársat sem, ha művének ilyen tiszta szívrevalló visszhangjával is találkozhat olykor.

Azt hiszem, csak az érzékeny szeretet éleslátása veheti észre egy induló költő első füzetéből a hang esztétikai értelemben könnyen sorsszerűvé válható kettősségét. Verseiben „sorsból, egyéniségből eredő alkati hasonlóság révén a húszas évek nyersebb, féktelenebb József Attilájának az emléke kísért”, írja Csanády Jánosról, de: ha nem teszi meg a maga következő, s költőileg szükséges lépését „a formálás meggyőző véglegessége” felé, tehetségét az ösztönösségre, „az ihlet véletleneire” fogja bízni.

Nem vall különösebben éles elmére, mondhatnánk Hegel után szabadon, ha valaki két templomtorony között hasonlóságot észlel; ilyen esetben az eredetiséget

jelző különbözést kell látnunk. A költői szubsztancia önállóságát a költészet rokon erőtereiben működő költők között, mint például Illyés Gyula és Csanádi Imre, Nagy László és Kormos István, vagy — egy másfajta költői égtáj irányában — mint Pilinszky, Nemes Ágnes és Lator László — kevés szóval meg senki sem világította meg számomra olyan plasztikus hitellel, mint e tanulmányok írója. Aminthogy a szeretet bevallott elfogultságát sem vegyítette senki — Hernádi Gyula vagy Kalász Márton műveinek (más és más természetű) problematikájával foglalkozva — a kikíváncozó (esztétikai!) bíráló oly lefegyverző nyíltságával, mint Fodor András.

Kölcsönkenyér: ez a cikluscím fogja egybe a kötetben a gyöngéd szeretet jellemzéseit. A ciklusban kifejeződő érzékeny tanulmányírói magatartás és a szó eredeti asszociatív tartománya közötti ellentmondáson is érdemes egy pillanatra eltűnődni. Lehetetlennek tartom ugyanis, hogy a költő Fodor András ne gondolt volna a gyerekrigmusok, mondókák ősi kölcsönkenyerére, amely „visszajár”, amelynek a sértés, bántás, csúfolódás és ütés a kelesztője. A szó megválasztásában költői célzottságra gyanakodhatunk, a sületlen kritikái „kölcsönkenyér” átlényegítésének a szándékára: íme, így is lehet, s költőhöz csak így méltó, foglalkozni „a maguk univerzumával féltőn és lelkesen azonosult alkotó emberek” munkáival.

8

Sokáig azt hittem, hogy a közösség felé vágyódó s a kisebb emberi közösségekbe terelő ösztön — történelmileg más körülmények és más feltételek közt — leginkább Fodor Andrásban lobbantja föl Németh László egykori szervezői szenvedélyét. Most be kell látnom, hogy célját — és eredményeit — tekintve teljesen másfajta és más minőségű igény nyilatkozik meg ezekben a tanulmányokban. Németh László egy nemzedék, majd egy nemzet megszervezésére tett annak idején — sikertelen — kísérletet, kéri-lehetetlenül magas intellektuális igényekkel, más szempontból meg teljesíthetetlen (és elfogadhatatlan) imperatívuszokkal. Fodor András, több emberi melegséggel, jóval szerényebb rendet fog. De érzékenysége, amikor az irodalmi értékrend szívós köztudati zavarait ábrázolja, nem korlátozódik egy nemzedék, a saját nemzedéke sorsára. Több is, kevesebb is annál. Ezért a kötet címe kissé megtevészto: nem a nemzedék programadó hangján szól, hanem a költő szemével nézi pályatársai sorsproblémáit, és a saját költői hangján beszél róluk. Ami úgy értendő, hogy amiről beszél, az számára nem érzéketlen kísérleti anyag a műfaj boncasztalán, hanem költészetének is tápláló materiája.

Viszont éppen ugyanezért volna természetellenes, ha nem a saját nemzedéke útjainak a nyomon követése kerülne e tanulmányok fénycsóvjának a középpontjába. Kötete ily módon hiteles tanúvallomásként is fölfogható a mellett, hogy irodalmunkban is működött és működik — Németh László metaforájával — „a népi emelkedés liftje”. De mennyi súrlódással és üzemzavarral, a kedvező társadalmi kondíciók ellenére. „Ami vele történt, megint csak nem egyéni eset. — Jellemzi ezt a súrlódást, valamelyik fiatalabb költőtársa sorsán példázva, Fodor András. — Hasonló válságon ment át valamennyi, vidékről Budapestre került pályatársa. Érdemes volna külön elemezni, a falu, város nyilvánvaló közeledése ellenére mért volt ez a válság gyakorta mélyebb, csontig hatóbb, mint például húsz évvel korábban. Úgy vélem, a szűkebb haza: a változó régi és szeszélyesen új sorsfordulók éppúgy mélyítették a tusakodás gyötrelmét, mint a hirtelen kinyílt nagyvilág csóvától özönlő, megélni kényszerítő problémái.”

Bizonyos, hogy a korszak tisztességes igényű, mindenre kiterjedő figyelmű irodalomtörténeti vizsgálódásának egyik megkerülhetetlen, nagy feladata lesz, hogy feleljen erre a kérdésre. De nem érdemtelen talán valamire máris rámutatni ezzel kapcsolatban, ami — művészetről lévén szó — a tehetség saját erején múlik, s aminek a felelősségét, véleményem szerint, nem lehet a rossz közegellenállás vagy az időlegesen beszűkült szellemi horizont objektív nehézségeire hárítani. Nem a ta-

nulmányíróval vitatkozom, ellenkezőleg; az ő gondolatait igyekszem továbbgondolni, és személyes költői példája tanulságait.

Kétségtelen, amit Fodor András is több ízben hangsúlyoz, hogy a tehetség egy-magában nem mindig elég az érvényesüléshez. De kétségtelen az is, hogy valami azért a tehetségre is bízatik, ahogy mondani szokták. Valamiért azért — függetlenül a körülményektől — a tehetség is felelős, legalább erkölcsi értelemben. S ennek, időtől, tértől, körülményektől függetlenül, liffen vagy gyalog, az igazi tehetség a maga erejéből felel meg, s ha nem tud megfelelni, az a tehetség mértékét is minősíti, illetve a kudarcért a társadalmi forradalom felhúzó erejét nem lehet felelőssé tenni, vagy pláne arra következtetni, hogy nem is működik kielégítően.

Mire gondolok? A kötet egyik írásában (*A hazai táj igézete*) a következőket olvashatjuk: „Az eszmélő látás sugarában a kőrnek mindig csak egy szelete fér el. Az én szememből nyíló háromszöget a rétek mögötti tó hatalmas ezüst mágnesze fogta át. Ritkán láttam, de jelenlétét, titokzatos húzóerejét folyton érezni véltem... Egy Balaton környéki uradalomban laktunk, a lecsapolt Nagybereken át talpfáival egészen a láthatárig araszoló vasútvonal mentén. Valójában nem volt szép a föltés mögött elterülő lapos, ember nélküli vidék, de annál szebb, amit sejtetni, látni engedett, a térbeli, időbeli távlat: a környezetünkben kísértő történelmi múlt és a síkság fölött mutatkozó beszédes messzeség.” Én azt hiszem, hogy minden emberi mikroklímára érvényes jelkép fogalmazódik meg ebben a vallomásban: legalábbis nehezen tudom különbnek, szerencsésebbnek elképzelni a balmazújvárosi Kadarcs utca, vagy a külső ferencvárosi bérkaszárnyák, de akár a terézvárosi gangok és a csöngei kacsakeltető mikrovilágát. Minden szűkebb emberi környezetben van valami sárbarántóan nyomorúságos, amitől éppen a tehetség szokott szenvedni, s ami furcsamód ennek a rossz külső adottságnak a nyomásával sajtolja ki az igazi tehetség érzékenységét, amivel ráérez „a szépség hatalmas ezüst mágnesének titokzatos húzóerejére”. A kiválás vágya — hogy az előbbi példánál maradjak — Veres Péterben, József Attilában, Vas Istvánban vagy Weöres Sándorban sem birkózt meg — sem elvileg, sem gyakorlatilag — könnyebben a környezet szorításával, mint Fodor Andrásban a Nagyberék laposán, Csanádi Imrében a kaszárnyák lélekölő világában, vagy Takács Imrében a piaci kosarak fonása közben, vagy Kormos Istvánban az uradalmi cselédházak sárdagasztó, mezítlábas szegénységében. De ha a kiválás vágya valódi tehetséget érint, a kötés ereje a tájékozódás ösztönét is biztosabban vezeti. Fodor Andrásnak is ugyanabban a „nyegle, kis városban” sikerült megtalálnia Haydn zenéjét, a Proust-fordító Gyergyai Albertet, a Berzsenyi Társaságban Tersánszkyt, Áprilyt és Szabó Lőrincet, a parasztpárti kovácsmester udvarán Veres Pétert, s naponként Takáts Gyulát. „Talán azért nem okozott különösebb zökkenőt vidékről Budapestre kerülni. — Mondotta pár éve, egy interjúban Fodor András. — Amikor az Eötvös-kollégium könyvtárában szemembe akadt ez a cím: André Breton *Manifeste du surréalisme*, somogyi diákmúltammal se tapasztaltam olyan légszomjas feszengést, amelyet az útkereső fiatalok tíz vagy húsz évvel később érezhettek.”

Mindez, persze, nem elég. A kötéshez — kinek-kinek a maga belső törvényei szerint — ragaszkodni is szükséges, művészi és erkölcsi bátorsággal. Fodor András példájánál maradva: valahogy úgy, amint ő tette, hogy akkor írt — 1949-ben, a felszabadulás után először — Bartókról verset, a szellemi elragadtatás ifjú mámorával vállalva a bartóki életmű súlyos üzenetét, amikor a hivatalos szellemi élet (jeles zenetudósok közreműködésével) kezdte kiszemelgetni azt a néhány Bartókdarabot, amelyek éveken át, nagy ritkán elhangozhattak, a teljes életmű helyett. Vagy: amikor egy sírt, az Egry Józsefét például, 1951-ben (Bernáth Aurél szorongató beszámolójából tudjuk) a plébánossal és a két ministránssal együtt összesen kilencen állják körül, és ketten siratják a 20. századi piktúra egyik legnagyobb magyar mesterét, akkor Fodor András róla ír verset, *A vízrenézőt* — az asztalfióknak.

A nemzedék hangján legnagyobb érdeme, hogy a kedvező társadalmi konstellációval különösen ellentétes közegellenállás ábrázolása közben sem veti el a sulykot, mert tudja, hogy a népi emelkedés liftje a Parnasszusra csak valódi tehetségeket

és értékeket röpíthet föl. De ebben a könyvben nem az érdemtelenül kapaszkodókról van szó, s ezért nem lehet megállni e kétségtelen igazság elvi hangoztatásánál. „Az igazság szeretet nélkül, az igazság bálványa csupán.” Ez a záradékul olyannyira ideillő mondás Pascaltól ered, mert az „azonosulók” fajtájából való Fodor András pontosan ezzel a szeretettel beszél az igazságról: az arra érdemesekkel való törődés valódi problémájáról. *A nemzedék hangján* nem perel, nem vádaskodik és nem tesz különbséget a művészet valódi aspektusaitól idegen szándékok alapján. Tulajdonképpen ugyanazt mondja, amit a *Tiszatáj* februári számában megjelent *Kélt újra jel* című verse kapcsán az *Élet és Irodalomban* megfogalmazott a költő: „Kell-e magyarázni, hogy a finomabb szerkezet könnyebben törik, hogy aki sokat őrlődik, használódik a szolgálatban, biológiailag is hamarabb pusztul? Nem különleges kíméletre volna szükség. Jövőt provokáló vállalkozás sohasem volt kockázat nélkül. De ha már múltunk fele, vagy több mint fele földbe van ásva, legalább egymásra vigyázzunk jobban. Legalább arra legyen gondunk, hogy akik az alkotás hitére kiválasztódtak, ne adják föl a küszködést, szólhasson bennük minél tovább veszendő dolgaink zenéje.”

CSETRI LAJOS

Illyés Gyula Dózsa-drámáiról

Az időbeli egybeesés véletlene, hogy alig egy naptári évnyi idő alatt ünnepeltük Dózsa születésének 500., Petőfiének 150., az 1848. március 15-i forradalmi megmozdulásnak 125. évfordulóját. Az ilyen nagy évfordulók mindig új és új számvetésre kényszerítenek, jelen esetben nemzetünk legnagyobb forradalmi hagyományainak aktuális mondanivalójára kérdeznék, a belőlük sugárzó tanulság itt és most aktuális újrafogalmazását követelik. A történettudományok sokat tettek azért, hogy e nagy történelmi események és személyiségek objektívebb, az eddigieknél valóságosabb képe alakuljon ki közvéleményünkben, s azért is, hogy ez a tudományosabb, sok mitikus elemtől és korábbi aktualizálások torzító hatásától megtisztított igazság a mához szólóbb is legyen, amikor megisméltődő „Muhi, Mohács, Majtény”-ok után (ld. Illyés Ozorai példája) egész nemzetünk felemelkedésének egyik legfontosabb záloga, hogy a történelemalkotó tevékenysége során oly ritkán együtt jelentkező legnagyobb erőit, a forradalmi lendületet, változtatni és jobbitani akarást, az elvekhez és néphez való hűséget és a történelmi-társadalmi tendenciák és erőviszonyok mozgásának reális felmérését egyesítse.

Ennek a nemzeti eszmélkedésnek szolgálatában nagyot teljesítettek társadalmi szervezetek, intézmények és orgánusok, művelődéspolitikánk számos fóruma s természetesen irodalmi életünk is. De az egyik legváratlanabb s egyben egyik legjelentősebb hozadéka ünnepi évfordulóinknak az volt, amellyel irodalmi életünk tavaly 70 éves egyszemélyes intézménye, Illyés Gyula járult hozzá az ünnepléshez és az önvizsgálathoz. Amióta a Kortárs márciusi számában megjelent új Petőfi-drámája, *Az ünnepelt*, azóta tudjuk, hogy nemcsak egyszeri versenyre hívta ki korábbi önmagát új Dózsa-drámája, a *Testvérek* megírásával, hanem élete, magyarság- és történelemértelmezése legfontosabb próbaköveit, az elmúlt évszázadok legnagyobb elvetélt magyar forradalmi megmozdulásainak két legjelentősebb, életpéldájával és halálával is jelképpé vált alakját idézi meg nemzeti, sőt emberiségmértetű önvizsgálatához.